

Інформаційна довідка щодо забезпечення соціальних та інших прав осіб, які страждають на психічні та поведінкові розлади і не перебувають у спеціалізованих закладах*

Анотація. В інформаційній довідці викладено результати аналізу державної політики та тенденцій розвитку національного законодавства щодо охорони психічного здоров'я населення. Акцентовано на новаціях законодавства України, що спрямовані на зміну парадигми у питанні забезпечення соціальних та інших прав осіб, які страждають на психічні та поведінкові розлади, а також на соціальних проектах щодо підтримки психологічного стану людей, які потребують такої допомоги.

Ключові слова: допомога у сфері психічного здоров'я, психічне здоров'я, психічний розлад, поведінковий розлад, охорона психічного здоров'я.

Вступ

Піклування про хворих людей, зокрема й тих, хто страждає на ментальні розлади (психічні та поведінкові розлади), є складовою зобов'язань держави щодо захисту прав людини, гарантування безпеки суспільства й забезпечення соціальної справедливості. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), у 2025 році значна частина населення України відчувала проблеми з ментальним здоров'ям. Серед них 39 % вже мали діагностовані неврологічні розлади, спричинені стресом. Зокрема, у мешканців прифронтових територій рівень тривожності сягає 72 %. За оцінками ВООЗ та Міністерства охорони здоров'я України, на початок 2026 року кількість медично встановлених діагнозів, розміщених в Електронній системі охорони здоров'я, які обумовлені психічними розладами, налічувала приблизно 40 тисяч. Проте від 12 % до 20 % населення України могли відчувати окремі прояви посттравматичного стресового розладу¹.

За таких умов ефективна державна політика щодо створення цілісної, доступної, якісної, людиноцентричної та гуманної системи охорони психічного здоров'я в Україні, побудованої на європейських стандартах визнання і дотримання прав людини, є критично важливою для національної безпеки і такою, що сприятиме підвищенню стійкості українського суспільства під час війни та у післявоєнний період.

Основна частина

Зауважимо, що психічні та поведінкові розлади є пов'язаними, але не повністю тотожними поняттями. Відповідно до абзацу другого статті 1 Закону України «Про психіатричну допомогу»² психічні розлади – розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті. Діагноз «психічний

¹ Невтішні дані. Як змінилося здоров'я українців. URL: <https://nv.ua/ukr/blogs/yak-zminivsyia-stan-zdorov-ya-ukrajinciv-vid-pochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-ekspertni-dani-50588338.html>

² Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>

розлад» встановлюється виключно лікарем-психіатром (комісією лікарів-психіатрів). Обмеження прав такої особи можливе лише на підставі рішення суду³.

Поняття «поведінкові розлади» найчастіше застосовується у контексті медичного права, психіатрії та соціального захисту поряд із поняттям «психічні розлади» при визначенні стандартів медичної допомоги особам, які отримали такі розлади внаслідок вживання наркотичних або інших речовин, що впливають на психічний стан людини та її поведінку⁴. Встановлює діагноз «поведінковий розлад особистості» (або «розлад особистості та поведінки») також виключно кваліфікований лікар-психіатр, а не психолог чи психотерапевт.

Із набранням чинності Законом України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні»⁵ ці поняття стали частиною терміна «психічне здоров'я», визначеного в пункті 6 частини першої статті 1 цього Закону (Рис. 1):

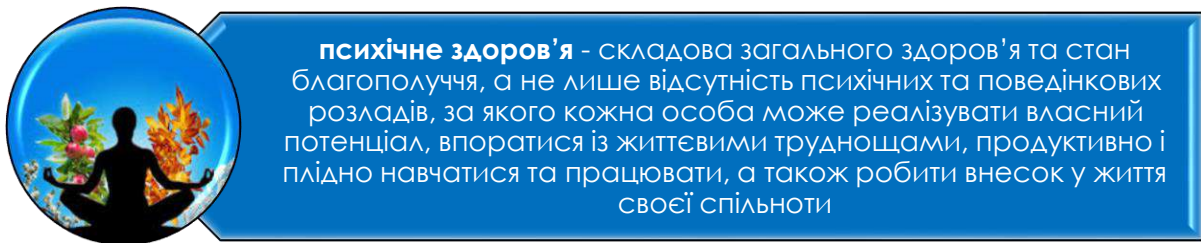

Рис. 1.

Варто зазначити, що поняття «психічні розлади» є ширшим і розуміється як значні порушення в мисленні, емоційному стані або поведінці людини. Натомість поняття «поведінкові розлади» означає стійкі зміни в поведінкових моделях людини, які зазвичай не порушують соціальні норми настільки, щоб вважатися психічними, але заважають нормальному функціонуванню людини та можуть виявлятися через надмірну імпульсивність, агресію, девіантну поведінку тощо. Різниця між особами із психічними розладами та особами з поведінковими розладами полягає у сфері ураження (психіка / мислення проти дій / вчинків) та ступені втрати зв'язку з реальністю⁶.

³ Правовий статус психічно хворих осіб в Україні. URL: <http://prava-lyudyny.org/pravovuj-status-psyhichno-hvoryh-osib-v-ukrayini/>

⁴ Стандарт медичної допомоги «Психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання опіоїдів»: Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.11.2020 № 2555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2555282-20#Text>; Стандарт медичної допомоги «Психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання психоактивних речовин та стимуляторів, за винятком опіоїдів»: Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13.01.2025 № 84. URL: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukrayini-vid-13-01-2025-84-pro-zatverdzhennya-standartu-medichnoyi-dopomogi-psiichni-ta-povedinkovi-rozradi-vnaslidok-vzhivannya-psihoaktivnih-rechovin-ta-stimulyatoriv-za-viklyuchennyam-opioyidiv>

⁵ Про систему охорони психічного здоров'я в Україні: Закон України від 15.01.2025 № 4223-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text>

⁶ Розлади психіки та поведінки: види, причини, лікування. URL: <https://esm.ua/rasstrojstva-psiiki-i-povedeniya-vidy-prichiny-lechenie/?srsId=AfmBOor6Qx3JU5Cc-h6pJxV0yWRkwHgfNHJYMjha7qMLLq3AGEt8-4t>; Поведінкові розлади. URL: <https://medlux.net.ua/povedinkovi-rozlyady/>; Психічні розлади. URL: <https://medlux.net.ua/psyhichni-rozlyady/>

Відповідно до Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року⁷ та Плану заходів з її реалізації на 2024–2026 роки⁸ державна політика в цьому питанні фокусується на створенні цілісної, міжвідомчої системи, орієнтованої на забезпечення та дотримання прав людини, із ключовим принципом пріоритету амбулаторного лікування над стаціонарним. Такий підхід передбачав реформування законодавства України у сфері охорони психічного здоров'я. Зокрема, докорінно змінено підхід до забезпечення соціальних та інших прав осіб із психічними й поведінковими розладами. Так, відповідно до підпункту «г» пункту 15 частини першої статті 1 Закону України «Про соціальні послуги»⁹ особи з психічними та поведінковими розладами визнаються особами, що перебувають у складних життєвих обставинах, що дає їм право на отримання широкого спектра соціальних послуг.

Із прийняттям Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» відбулася деінституціоналізація системи охорони психічного здоров'я¹⁰. Згаданим Законом передбачено (Рис. 2):

Рис. 2.

Отже, відповідно до законів України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні», «Про соціальні послуги», «Про систему громадського здоров'я»¹¹, «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»¹², а

⁷ Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>

⁸ План заходів на 2024–2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.06.2024 № 572-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2024-%D1%80#Text>

⁹ Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

¹⁰ Реформа системи охорони психічного здоров'я: що змінить новий закон? URL: <https://r2p.org.ua/page/reforma-systemy-okhorony-psykhichnoho-zdorovia-shcho-zminyt-novyi-zakon>

¹¹ Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>

¹² Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

також Класифікатора соціальних послуг¹³, низки актів уряду¹⁴ та Міністерства охорони здоров'я України¹⁵ особи, які страждають на психічні та поведінкові розлади і не перебувають у спеціалізованих закладах (інтернатах), мають право на низку соціальних послуг у громаді, спрямованих на їх підтримку, соціальну адаптацію та забезпечення можливості самостійного проживання вдома, а саме (Рис. 3):

Рис. 3.

Розширення базового рівня доступу до соціальних послуг для осіб, які страждають на ментальні розлади, у громаді здійснюється шляхом створення мобільних мультидисциплінарних команд, центрів ментального здоров'я, кризових центрів, денних стаціонарів, де спеціалізована допомога надається амбулаторно або за місцем проживання людини¹⁶.

¹³ Класифікатор соціальних послуг : Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>

¹⁴ Порядок організації надання соціальних послуг, ведення випадку та визначення чисельності соціальних менеджерів, відповідальних за забезпечення та ведення випадку: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2026 № 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64-2026-%D0%BF#n437>

¹⁵ Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.12.2023 № 2118. URL: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-13122023--2118-pro-organizaciju-nadannja-psihsocialnoi-dopomogi-naselennju>

¹⁶ Розбудова системи підтримки психічного здоров'я в Україні: підсумки 2025 року. URL: <https://moz.gov.ua/uk/rozbudova-sistemi-pidtrimki-psihihnogo-zdorov-ya-v-ukrayini-pidsumki-2025-roku>

Крім доступу до соціальних послуг, держава гарантує рівні можливості для реалізації права на працю. Згаданим категоріям осіб не може бути відмовлено у працевлаштуванні лише через наявність діагнозу, якщо стан їхнього здоров'я дозволяє виконувати роботу. Особам із психічними розладами, якщо ці розлади призвели до встановлення інвалідності, та тим, хто здійснює догляд за такими особами, призначаються соціальні виплати, які з 1 липня 2025 року адмініструє Пенсійний фонд України¹⁷. Для осіб, які не мають офіційно встановленої інвалідності, фінансова допомога доступна переважно через механізм державної допомоги малозабезпеченим сім'ям або через компенсацію за догляд.

Зауважимо, що перераховані соціальні послуги надаються виключно особам, психічні чи поведінкові розлади яких діагностовані та підтверджені медичним висновком. При цьому невизначена кількість людей із ментальними розладами уникає звернення за медичною допомогою через соціальні стереотипи та упередження, страх стигми та недостатню обізнаність. Задля подолання та зменшення негативних наслідків такого явища держава організовує низку профілактичних та промоційних проєктів. Такі соціальні проєкти відіграють ключову роль у подоланні стигми звернення за психологічною допомогою, трансформуючи ставлення суспільства до ментального здоров'я від засудження до розуміння та підтримки. На національному рівні реалізовується низка таких проєктів (Табл. 1):

Таблиця 1

Соціальні проєкти національного рівня, спрямовані на покращення психічного здоров'я населення

Назва соціального проєкту	Мета соціального проєкту	Основні напрями реалізації
<p>«Ти як?»¹⁸</p> 	<p>Національна програма ментального здоров'я, ініційована першою леді Оленою Зеленською та започаткована у травні 2022 року.</p> <p>Мета: розбудова якісної системи надання послуг у сфері психосоціальної підтримки та розвиток культури піклування про ментальне здоров'я.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – розбудова системи послуг (створення доступної мережі психосоціальної підтримки – центрів ментального здоров'я); – навчання фахівців відповідно до міжнародних стандартів; – проведення комунікаційної кампанії (формування в суспільстві культури піклування про ментальне здоров'я); – запровадження інструментів самопомоги (розробка та поширення практичних технік стресостійкості тощо); – здійснення секторальної координації (об'єднання зусиль всіх державних органів).

¹⁷ Виплати, які з 1 липня 2025 року здійснюватиме Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2172811-vuplaty-yaki-z-1-lipnya-2025-roku-zdijsnyuvatyme-pensijnyj-fond-ukrayiny/>

¹⁸ Ти як? Всеукраїнська програма ментального здоров'я. URL: <https://howareu.com/>

<p>«Resilience» (Життестійкість)¹⁹</p> 	<p>Пілотна ініціатива Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?».</p> <p>Мета: створення в громадах центрів життестійкості.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – підтримка психічного здоров'я людей, зниження рівня стресу та тривожності у населення громад; – навчання техніками стресостійкості та попередження психологічної травматизації; – зміцнення волонтерського руху та підвищення соціальної згуртованості громади.
<p>МН4U «Психічне здоров'я для України»²⁰</p> 	<p>Проект здійснюється за підтримки Швейцарії.</p> <p>Мета: реформування системи психічного здоров'я, підвищення якості послуг та зниження стигми.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – удосконалення адміністрування у системі охорони психічного здоров'я; – підвищення доступності нових послуг у громаді через пілотування центрів психічного здоров'я та послуг підтриманого проживання; – удосконалення надання психічної та психосоціальної підтримки під час війни людям на прифронтових територіях тощо.
<p>«ПОРУЧ»²¹</p> 	<p>Спільна ініціатива Міністерства освіти і науки України та Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ).</p> <p>Мета: психологічна допомога для учасників освітнього процесу, які постраждали під час війни.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – проведення групових онлайн-зустрічей із психологами (для осіб 10–18 років); – надання консультацій у форматі онлайн щодо підтримки дітей під час війни, управління власним стресом та збереження родинного затишку (для батьків та опікунів); – проведення навчання у форматі онлайн методам роботи з дітьми, які мають травматичний досвід, а також підтримка власного ментального здоров'я (для вчителів); – проведення спортивних занять та арт-терапії на регіональному рівні.
<p>MENTOR²²</p> 	<p>Європейський проект Mental Health Together об'єднує 43 інституції із 20 держав. Україна офіційно долучилася у вересні 2025 року.</p> <p>Мета: зменшення тягаря психічних розладів, просування</p>	<ul style="list-style-type: none"> – створення механізмів узгодження стандартів, що стосуються психічного здоров'я; – надання відповідної підтримки національним та регіональним органам влади; – визначення й поширення доказових та інноваційних методів профілактики захворювань і промоції психічного здоров'я для вразливих

¹⁹ Життестійкість. URL: <https://www.msp.gov.ua/about/klyuchovi-napryamy/zhyttyestiykist>

²⁰ ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ДЛЯ УКРАЇНИ (MENTAL HEALTH FOR UKRAINE – МН4U). Про нас. URL: <https://www.mh4u.in.ua/about/>

²¹ ПОРУЧ. Проект психологічної підтримки. URL: <https://poruch.me/>

²² Центр громадського здоров'я бере участь у європейському проекті з промоції психічного добробуту MENTOR. URL: <https://phc.org.ua/news/centr-gromadskogo-zdorovya-berе-uchast-u-evropeyskomu-proekti-z-promocii-psikhichnogo>

	психічного здоров'я та загального добробуту.	груп, а також боротьба зі стигмою та дискримінацією; – залучення осіб із досвідом психічних розладів до формування стандартів і послуг; – розробка індивідуальних програм турботи через методику персонального бюджету.
--	--	---

Висновки

Соціальна політика у сфері захисту психічного здоров'я спрямована на забезпечення прав осіб із діагностованими психічними й поведінковими розладами, які перебувають поза межами спеціалізованих установ. Вона ґрунтується на сучасних принципах деінституціоналізації, соціальної інтеграції, розвитку послуг у громаді, недискримінації, добровільності отримання медичної допомоги та підтримки у сфері зайнятості відповідно до чинних нормативно-правових актів.

У цьому контексті соціальні проекти відіграють ключову роль у формуванні та підтримці психічного здоров'я населення, оскільки виступають ефективним інструментом профілактики, підтримки, промоції та реабілітації, особливо в умовах воєнного часу. Завдяки гнучкості та орієнтації на індивідуальні потреби згадані ініціативи доповнюють державну систему охорони психічного здоров'я України й сприяють підвищенню якості життя осіб із ментальними розладами та їхній інтеграції в суспільство.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені у документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*